

Андрій Я. Мاستило¹, Степан М. Голубка²
**АНАЛІЗ РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В УКРАЇНІ**

У статті розкрито системний підхід до аналізу ринку інтелектуальної власності з виокремленням рівнів та об'єктів такого аналізу. Здійснено аналіз міжнародних рейтингових позицій України за показниками захисту прав на ринку інтелектуальної власності та інноваційного розвитку в цілому. Виявлено інституціональні особливості функціонування ринку інтелектуальної власності в Україні. Досліджено тренди патентоспроможності ринку інтелектуальної власності в Україні в сегментах винаходів, корисних моделей і промислових зразків. Обґрунтовано пріоритети розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні за результатами проведеного аналізу.

Ключові слова: ринок інтелектуальної власності; патентування; винахід; корисна модель; промисловий зразок; інтелектуальна діяльність.

Рис. 3. Табл. 2. Літ. 11.

DOI 10.32752/1993-6788-2019-1-218-43-52

Андрей Я. Мастыло, Степан М. Голубка
**АНАЛИЗ РЫНКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ
В УКРАИНЕ**

В статье раскрыто системный подход к анализу рынка интеллектуальной собственности с выделением уровней и объектов такого анализа. Осуществлен анализ международных рейтинговых позиций Украины по показателям защиты прав на рынке интеллектуальной собственности и инновационного развития в целом. Выявлены институциональные особенности функционирования рынка интеллектуальной собственности в Украине. Исследованы тренды патентоспособности рынка интеллектуальной собственности в Украине в сегментах изобретений, полезных моделей и промышленных образцов. Обоснованы приоритеты развития рынка интеллектуальной собственности в Украине по результатам проведенного анализа.

Ключевые слова: рынок интеллектуальной собственности; патентование; изобретение; полезная модель; промышленный образец; интеллектуальная деятельность.

Andriy Ya. Mastylo, Stepan M. Holuka
**ANALYSIS OF THE INTELLECTUAL PROPERTY
MARKET IN UKRAINE**

A systematic approach to the analysis of the intellectual property market with the identification of the levels and objects of such analysis in the article was disclosed. The analysis of international rating positions of Ukraine on indicators of protection of rights in the intellectual property market and innovation development in general was carried out. Institutional peculiarities of functioning of the intellectual property market in Ukraine were revealed. The trends of patentability of the intellectual property market in Ukraine in the segments of inventions, utility models and industrial designs were researched. The priorities of the development of the intellectual property market in Ukraine based on the results of the analysis were substantiated.

Keywords: intellectual property market; patenting; invention; utility model; industrial design; intellectual activity.

Peer-reviewed, approved and placed: 13.08.2019.

¹ Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kiev, Ukraine.

² Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Постановка проблеми. Системний підхід у дослідженні ринкових аспектів розвитку певного об'єкта є дуже актуальним в економічній науці. Він дозволяє аналізувати особливості формування відносин, які виникають між конкретними суб'єктами з приводу використання ресурсів чи створення нових.

Системний підхід надає можливість досліджувати об'єкт як цілісну множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними та надає прикладного сенсу економічним дослідженням з погляду необхідності врахування в державно-управлінських впливах законів саморегуляції ринку.

Ринок інтелектуальної власності є актуальним об'єктом наукових досліджень. У вітчизняній економічній науці бракує як цілісних теоретичних обґрунтувань змісту даної категорії, так і аналітичних робіт, які б розкривали прикладні особливості його функціонування на рівні держави та регіонів. Інтелектуальна власність є важливим чинником прогресивних змін кожного суспільства, відтак дослідження ринкового середовища її інституалізації носить високе практичне значення. Аналіз ринку інтелектуальної власності дозволяє виявляти особливості формування відносин, які виникають між конкретними суб'єктами з приводу продукування, використання, купівлі і продажу об'єктів інтелектуальної власності.

Дана стаття розвиває теоретико-методичні і прикладні засади дослідження ринку інтелектуальної власності в Україні. В умовах деформації ринкових відносин, високого рівня тінізації економіки та поглиблення відставання України за рівнем інноваційного розвитку від європейських країн та провідних країн світу, аналіз тенденцій розвитку ринку інтелектуальної власності дозволяє виявити: ключові проблеми-руйнівники; позитивні тренди, які потребують посилення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати дослідження отримано на основі використання даних офіційної статистики, зокрема міжнародних рейтингів, а також з врахуванням теоретичних напрацювань щодо різних аспектів інтелектуальної власності таких українських авторів, як В. Бабенко [1], О. Бутнік-Сіверський, О. Васильєв, В. Дем'юхін, Ю. Драчук [3], Т. Козьякова [4], О. Косенко, О. Левковець [5] та інших.

Метою дослідження є розвиток методичних засад аналізу ринку інтелектуальної власності в Україні як основи наукового обґрунтування пріоритетів його подальшого розвитку.

Завданнями статті поставлено наступні:

- узагальнення системного підходу до аналізу ринку інтелектуальної власності з виокремленням рівнів та об'єктів такого аналізу;
- аналіз міжнародних рейтингових позицій України за показниками захисту прав на ринку інтелектуальної власності та інноваційного розвитку в цілому;
- виявлення інституціональних особливостей функціонування ринку інтелектуальної власності в Україні;
- дослідження трендів патентоспроможності ринку інтелектуальної власності в Україні у сегментах винаходів, корисних моделей та промислових зразків;
- обґрунтування пріоритетів розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні за результатами проведеного аналізу.

Основні результати дослідження. Аналіз ринку інтелектуальної власності вимагає системного підходу з врахуванням середовища використання інтелектуального потенціалу населення:

- I рівень аналізу:

- аналіз рівня інноваційного розвитку країни та її регіонів з метою виявлення структури економіки за технологічними укладами, вагомістю наукомісткої продукції у ВВП, конкурентоспроможності економіки в світовому просторі тощо;

- аналіз інтелектуального потенціалу населення, кількості зайнятих у знаннємістких сферах господарювання, трендів інтелектуальної міграції у різних просторових масштабах (глобальна конкуренція за «мізки»);

- II рівень аналізу – аналіз самого ринку інтелектуальної власності, зокрема його суб'єктів (підприємницького і науково-дослідницького, у тому числі освітнього, середовища, які можуть бути продуцентами та споживачами), а також об'єктів (результатів інтелектуальної діяльності та їх правової визначеності);

- III рівень аналізу – аналіз управлінського середовища функціонування ринку інтелектуальної власності, зокрема участі держави у захисті й стимулюванні інтелектуальної діяльності;

- IV рівень аналізу – аналіз комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності та відображення даного процесу на рівні інноваційного розвитку країни (таким чином формується замкнутий цикл аналізу з рівнем I).

I рівень аналізу є необхідним в умовах формування світового економічного простору. Визначення рівня інноваційного розвитку країни в глобальних масштабах дозволяє здійснювати низка міжнародних індексів, зокрема Глобальний інноваційний індекс, Глобальний індекс конкурентоспроможності, Глобальний індекс захисту прав інтелектуальної власності та інші.

На рис. 1 представлено рейтинг України у зазначених індексах, що відображають її глобальні позиції з погляду конкурентоспроможності й привабливості для інвестиційних капіталовкладень, притягнення і збереження інтелектуального потенціалу населення.

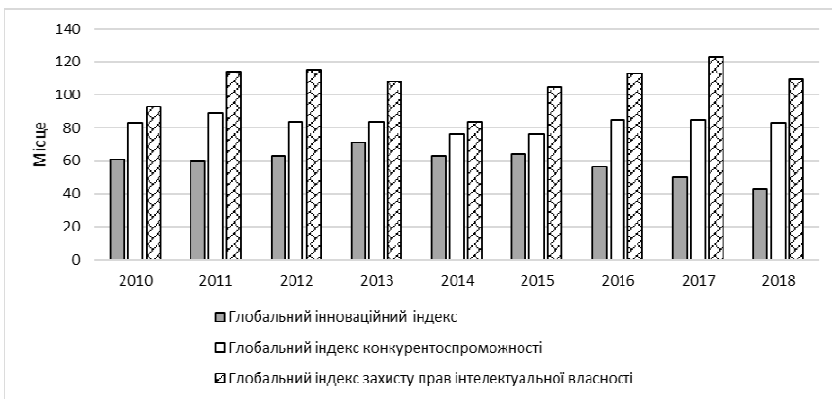

Рис. 1. Місця України в основних глобальних рейтингах, що розкривають її інноваційний потенціал та середовище розвитку ринку інтелектуальної власності, 2010-2018 роки, [9-11]

Спостерігається позитивна динаміка для України в рейтингу згідно з Глобальним інноваційним індексом. Щодо цього поширеною є інформація у вітчизняних засобах масової інформації. Проте, якщо звернути увагу на Глобальний індекс захисту прав інтелектуальної власності, то тут ситуація для України є доволі проблемною. Серед 125 країн, які аналізуються, Україна посідає дуже відсталі позиції (100 місце у 2018 році). Для розуміння причин такої ситуації, слід проаналізувати індикатори, які формують даний індекс, більш детально.

Розрахунки Глобального індексу захисту прав інтелектуальної власності оприлюднює щорічно з 2007 року Міжнародний Альянс прав власності. Індекс охоплює індикатори захисту прав фізичної й інтелектуальної власності; у контексті останньої вимірниками якості та досконалості системи захисту є три чинники – захист прав інтелектуальної власності, захист патентних прав, а також рівень «піратства» (порушення прав у сфері власності) [1, с. 90].

У табл. 1 узагальнено основні тренди у розрізі індикаторів, що формують Глобальний індекс захисту прав інтелектуальної власності для України за період 2007-2018 років. Це дозволяє сформулювати загальне уявлення щодо ключових проблем та сильних сторін розвитку національного ринку інтелектуальної власності. Відзначаємо, що міжнародними фахівцями порівняно високо оцінено чинне законодавство України у сфері захисту прав інтелектуальної власності. Однак проблема криється у дотриманні правових норм, прояві достатнього рівня правової культури осіб, які займаються інтелектуальною діяльністю. З огляду на це, проблем у законодавчій площині теж багато і вони зводяться до їх практичної чинності.

Таким чином, в Україні з метою розвитку ринку інтелектуальної власності є необхідною стабілізація політичної ситуації, посилення механізмів кредитування в сфері інтелектуальної діяльності, а також боротьба з масовим піратством і порушенням авторських прав. Останнє тягне за собою чимало проблем, які інституціоналізуються в глобальну проблему. Одним з ризикогенних проявів піратства є виробництво і торгівля контрафактною продукцією, що створюють загрози економічному розвитку, здоров'ю та безпеці споживачів у глобальному масштабі, мають наслідками втрату доходів бюджетів країн, негативний вплив на іноземні інвестиції, втрату репутації виробників; часто таке виробництво потрапляє під контроль злочинних організацій; компанії, що розробляють програмне забезпечення, оцінюють щорічні збитки внаслідок нелегального тиражування програм до 13-15 млрд дол. США, щорічні збитки правовласників відомих торговельних марок від продажу підробленої продукції – до 100 млрд дол. США [5, с. 99]. Глобальний характер даної проблеми спонукає Україну активніше долучатись до її вирішення та протидії проявів піратства на ринку інтелектуальної власності.

Другий рівень аналізу ринку інтелектуальної власності передбачає зосередження уваги на суб'єктах, між якими виникають відносини з приводу використання об'єкта – інтелектуального продукту.

Зосереджуючи увагу на суб'єктах ринку інтелектуальної власності, в першу чергу, доречно проаналізувати показники науково-дослідницького сегменту (табл. 2). Наразі він перебуває на стадії занепаду, будучи побудованим на моделі централізації в інституті Національної академії наук

України. Натомість поступово розвивається сегмент приватних і громадських дослідницьких установ, які акумулюють достатні фінансові ресурси для мотивації персоналу до результативної інтелектуальної діяльності. Слабкий державний вплив на інтелектуальну діяльність в Україні породжує деформовану ринкову саморегуляцію зі збереженням відстаючих позицій країни за інноваційними показниками й здатністю виробляти комерціалізований інтелектуальний продукт. Особливий ризик становить інтелектуальна еміграція, у зв'язку з чим об'єктом новітньої інноваційної політики мають бути не інновації як такі, а самі новатори (творці – науковці, конструктори, технологи і т. д.) [3, с. 276].

Таблиця 1. Україна в Глобальному індексі захисту прав інтелектуальної власності, [9]

№ з/п	Індикатор	Бали/позиція у 2018 році	Тренд змін за 12 років	Основні позитивні чинники	Основні дестабілізатори
1	Загальний індекс	4,282/100	Найвищі позиції в 2009 і 2014 роках з помітною позитивною динамікою з 2017 року	Права фізичної власності	Політико-економічні
2	Субіндекси				
2.1	Політико-правове середовище	2,685/120	Погіршення в період 2014-2016 років	Норми законодавства	Політична ситуація
2.2	Права фізичної власності	5,726/98	Різне падіння в 2017 році з подальшим зростанням	Реєстрація власності	Доступ до кредитів та захищеність прав фізичної власності
2.3	Права інтелектуальної власності	4,436/92	Різне покращення в 2014 році з подальшим зниженням до попереднього стабільного рівня	Патентний захист	Піратство і порушення авторських прав

Проблеми ефективного використання інтелектуального потенціалу населення в Україні з поступовим відтоком кадрів є наслідком нестабільної економічної ситуації та постійного браку сталого й цілеспрямованого бюджетного фінансування. Водночас, наявність значного кадрового базису в сфері інтелектуальної діяльності не є вихідною ознакою рівня розвитку ринку інтелектуальної власності. Необхідно виявити тренди щодо результатів такої

діяльності, виражених в інтелектуальному продукті. Основним вимірником цьому є патентування. Патент є інструментом захисту прав інтелектуальної власності, як правило, в промислових видах економічної діяльності, для об'єктів, які позиціонуються як винахід, корисна модель чи промисловий зразок. Патент підтверджує патентоспроможність об'єкта інтелектуальної власності – його новизну, винахідницький рівень та промислово придатність, а також можливість його подальшої комерціалізації [4].

Згідно з даними офіційної статистики, в Україні за останні 12 років спостерігається спадна динаміка щодо кількості заявок та видачі патентів, що відповідає загальним негативним трендам функціонування ринку інтелектуальної власності в його суб'єктній основі (див. табл. 2). Залишається на рівні 60-70 % частка виданих патентів з усіх поданих заявок – станом на 2017 рік 64 %, найвище значення у 2010 році на рівні 73 % (рис. 2). У будь-якому разі, патентоспроможність результатів інтелектуальної діяльності повинна зростати. Це основний індикатор рівня розвитку ринку інтелектуальної власності в країні.

Таблиця 2. Основні тренди суб'єктної основи формування ринку інтелектуальної власності в Україні, [6; 7]

№ з/п	Сектор	Основні проблемні тренди
1	Науково-дослідницький	<ul style="list-style-type: none"> - Суттєве скорочення кількості працівників, задіяних у виконанні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт – з 182,4 тис. осіб у 2010 році до 88,1 тис. осіб у 2018 році. - Скорочення кількості організацій, які виконують наукові дослідження й розробки – з 1518 одиниць у 1998 році (максимальне значення) до 963 у 2017 році. - Низька частка дослідників на 1000 населення у порівнянні з іншими країнами (у 3 рази менше, ніж у країнах ЄС), при чому частка дослідників, техніків та допоміжного персоналу в загальній кількості виконавців наукових досліджень і розробок в Україні вища, аніж у країнах ЄС.
2	Підприємницький	<ul style="list-style-type: none"> - Низька частка підприємств, які займаються інноваціями – на рівні 16,2 % у 2017 році, та їх впроваджували, а саме на рівні 14,3 % у 2017 році. - Низька частка серед інноваційно активних підприємств тих, що впроваджували інновації, які є новини на ринку – лише 13,4 %; частка інновацій, нових лише для підприємств, які їх впроваджують – для 80,0 %. - Домінування у витратах підприємств на інноваційні цілі придбання машин, обладнання, програмного забезпечення – 64,7 % у 2017 році, коли на дослідження і розробки – лише 23,8 %, що понижує рівень новаторства з тих підприємств, які належать до інноваційно активних. - Низька участь підприємств у фінансуванні витрат на виконання наукових досліджень і розробок у порівнянні з країнами ЄС – менше 40 %, коли в європейських державах – близької 55 %.

У структурі поданих заявок та отриманих патентів домінують національні замовники і їх вагомість поступово зростає. З іноземних країн найвищу патентну активність виявляють інвестори з Німеччини, Російської Федерації, Великої Британії та Польщі. Участь європейських партнерів у продукуванні об'єктів інтелектуальної власності в Україні формує один з пріоритетних напрямків його розвитку та використання резервів інтелектуального потенціалу населення.

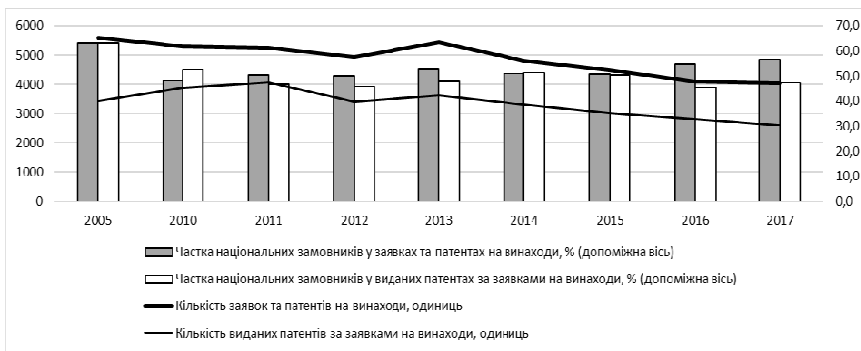

Рис. 2. Основні показники патентоспроможності ринку інтелектуальної власності в Україні у сегменті винаходів, 2005-2017 роки, [8]

Аналіз показників патентування також фокусує увагу на іншій специфіці розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні — регіональній концентрації. У розрізі регіонів України за кількістю поданих заявок на винаходи упродовж усіх років залишаються явними лідерами м. Київ (29,6 % у загальному показнику 2017 року), Харківська (14,9 %), Дніпропетровська (10,2 %), Одеська (7,4 %) та Львівська (4,3 %) області. Даний аспект не слід сприймати як однозначний недолік. Світовий досвід підтверджує, що найбільш ефективною моделлю інноваційного розвитку є регіональна концентрація людських, фінансових, матеріально-технічних ресурсів задля продукування і подальшої комерціалізації інтелектуального продукту. Тому в Україні слід формувати і підтримувати регіональні осередки інтелектуальної діяльності з розвитком на їх основі взірцевих та ефективних регіональних ринків інтелектуальної власності.

Галузевий розріз патентування підтверджує передові позиції окремих видів економічної діяльності у виробництві інтелектуального продукту. З даних офіційної статистики виявляється дуже низька частка в патентуванні винаходів реального сектору. Станом на 2017 рік на сільське господарство припадала лише 1 заявка на винахід, добувну промисловість — 2, переробну — 40. Це кризові показники, які в спадній динаміці демонструють сировинну орієнтованість реального сектору економіки з неспроможністю адаптації до ринкових умов глобальної конкуренції. За таких обставин економіка, базована лише на інноваційності сфери послуг, не має достатніх перспектив сталого довгострокового інноваційного розвитку.

Якщо аналізувати заявки і патенти на корисні моделі та промислові зразки, то тут статистика є більш стабільною (рис. 3). Особлива активізація подання заявок на промислові зразки спостерігалась у період 2012-2013 років. Однак на цей тренд слід дивитись критично – в розрізі країн походження. Якраз у цей період кількість заяв з Кіпру зросла з 34 до 72 одиниць. Зросла участь Російської Федерації у патентоактивності. Отож, дані тренди мали геополітичний та «офшорний» характер. З огляду на це, для даних об'єктів інтелектуальної власності слід посилювати якісну основу патентування та розширювати географію залучення інвесторів. Поки у патентуванні корисних моделей та промислових зразків ринок інтелектуальної власності України залишається залежним від інвестицій з Кіпру та Російської Федерації, що є загрозливим трендом монополізації сфер інтелектуальної діяльності та гальмування прогресивних інноваційних змін.

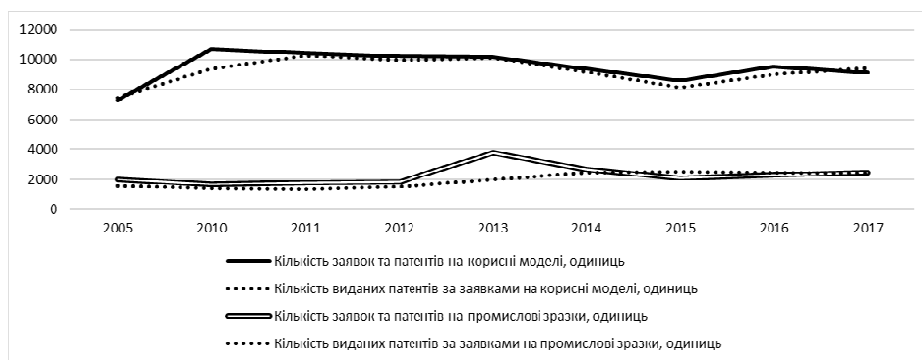

Рис. 3. Основні показники патентоспроможності ринку інтелектуальної власності в Україні у сегментах корисних моделей та промислових зразків, 2005-2017 роки, [8]

Специфічним сегментом ринку інтелектуальної власності є реєстрація знаків для товарів і послуг. Тут, на відміну від попередніх індикаторів, спостерігається позитивна динаміка: якщо в 2010 році було зареєстровано 20603 таких об'єктів, то в 2017 році – 30183. Це підтверджує поступовий розвиток і стабілізацію бізнес-середовища в Україні з активним застосуванням маркетингових інструментів у конкурентній боротьбі.

Патентування як індикатор розвитку ринку інтелектуальної власності не має бути прямим об'єктом стимулювання його розвитку. В Україні, як стверджують експерти, оформити патент є порівняно дешевим процесом, хоча у червні 2019 року Уряд ухвалив постанову, яка підвищує вартість послуг «Укрпатенту» в 4-12 разів залежно від форми господарювання особи-заявника: раніше за подачу заявки треба було платити 800 грн, після дії постанови для винаходів ця сума зросла вдвічі – 1600 грн, а для корисних моделей утричі – 2400 грн [2].

Висновки. Проведений аналіз ринку інтелектуальної власності в Україні за основними показниками дав змогу виявити ключові особливості його

розвитку в проблемному ракурсі. Проблеми ринку, який досліджувався, є різнохарактерними. Нижче узагальнено основні з них, що вказують на пріоритети розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні:

- орієнтуючись на глобальний конкурентний простір, для України археважливою є активізації заходів у сфері захисту прав інтелектуальної власності. Особливого покращення вимагають політична ситуація, а також сприяння пільговому кредитуванню в сфері інтелектуальної діяльності, боротьба з масовим піратством та порушенням авторських прав;

- основним об'єктом стимулювання розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні мають бути носії інтелектуального потенціалу. Вимагають негайного реформування інститут Національної академії наук України в центральному апараті зі збереженням кадрів, активізація співпраці науки з бізнесом, побудована на взаємному інтересі комерціалізації інтелектуального продукту;

- з метою активізації патентоспроможності ринку інтелектуальної власності необхідним є залучення іноземних (у першу чергу європейських) партнерів, стимулювання розвитку регіональних ринків інтелектуальної власності з функціональним потенціалом рушіїв інноваційного розвитку економіки України та концентрацією носіїв найвищих інтелектуальних здібностей;

- пріоритетними сферами стимулювання інтелектуальної діяльності мають залишатись види економічної діяльності, що формують реальний сектор економіки.

Дане дослідження окреслює загальні тренди розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні. Перспективними напрямками подальших досліджень будуть спрямовані на аналіз інституціонального середовища функціонування ринку інтелектуальної власності, зокрема участі держави у захисті й стимулюванні інтелектуальної діяльності.

1. *Бабенко В. А.* Національна інноваційна система та захист прав інтелектуальної власності України в контексті міжнародних рейтингів / В. А. Бабенко, М. О. Хлівецька // Економічний простір : зб. наук. пр. 2018. № 136. С. 86–98.

Babenko V. A. Natsionalna innovatsiina sistema ta zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti Ukrainy v konteksti mizhnarodnykh reitynhiv / V. A. Babenko, M. O. Khlivetska // Ekonomichnyi prostir : zb. nauk. pr. 2018. № 136. С. 86–98.

2. Винаходи і патенти: Як українці захищають свої наукові відкриття (23.07.2019) : 112.UA. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/vynakhody-i-patenty-yak-ukraintsi-zakhyshchaiut-svoi-naukovi-vidkryttia-501165.html>

Vynakhody i patenty: Yak ukraintsi zakhyshchaiut svoi naukovi vidkryttia (23.07.2019) : 112.UA. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/vynakhody-i-patenty-yak-ukraintsi-zakhyshchaiut-svoi-naukovi-vidkryttia-501165.html>

3. *Драчук Ю. З.* Механізми сприяння інноваційній діяльності та підприємництва у науково-виробничій сфері / Ю. З. Драчук, Л. О. Савюк // Сучасні підходи до управління підприємством. Збірник наукових праць. 2018. № 3. С. 271–283.

Drachuk Yu. Z. Mekhanizmy spriyannia innovatsiinii diialnosti ta pidpriemnytstva u naukovovyrobnichii sferi / Yu. Z. Drachuk, L. O. Saviuk // Suchasni pidkhody do upravlinnia pidpriemstvom. Zbirnyk naukovykh prats. 2018. № 3. S. 271–283.

4. *Козьякова Т. В.* Інтелектуальна власність як економічна категорія / Т. В. Козьякова // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2008. – № 6. URL: http://economy.kpi.ua/files/files/6_kpi_2008.pdf

Koziakova T. V. Intelektualna vlasnist yak ekonomichna katehoriia / T. V. Koziakova // Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI». – 2008. – № 6. URL: http://economy.kpi.ua/files/files/6_kpi_2008.pdf

5. Левковець О. М. Мотивація учасників процесу міжнародного передання прав власності. форми передання об'єктів інтелектуальної власності. економічна розвідка і шпигунство / О. М. Левковець // Економіка інтелектуальної власності : науково-методичні матеріали для підготовки докторантів, аспірантів і магістрів за напрямом «Інтелектуальна власність» / Л. С. Шевченко, О. А. Грищенко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Х. : Право, 2015. 120 с.

Levkovets O. M. Motyvatsiia uchasnykiv protsesu mizhnarodnoho peredannia prav vlasnosti. formy peredannia ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti. ekonomichna rozvidka i shpyhunstvo / O. M. Levkovets // Ekonomika intelektualnoi vlasnosti : naukovo-metodychni materialy dlia pidhotovky doktorantiv, aspirantiv i mahistriv za napriamom «Intelektualna vlasnist» / L. S. Shevchenko, O. A. Hrytsenko, T. M. Kaminska ta in. ; za red. d-ra ekon. nauk, prof. L. S. Shevchenko. Kh. : Pravo, 2015. 120 s.

6. Наука, технології та інновації : Статистична інформація : Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Nauka, tekhnolohii ta innovatsii : Statystychna informatsiia : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України ; Відповідальний за випуск О. О. Кармазіна. К., 2018. 178 с.

Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy ; Vidpovidalny za vypusk O. O. Karmazina. K., 2018. 178 s.

8. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» : Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби Статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm

Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini» : Ukrstat.org – publikatsiia dokumentiv Derzhavnoi Sluzhby Statystyky Ukrainy. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm

9. International Property Rights Index : Ukraine. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine>

10. Global Competitiveness Index 4.0 : World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/competitiveness-rankings/>

11. Global Innovation Index : Analysis. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>